

FEGYVERNEK, „PUSZTATORONY”*

Az alföldi régió közepén fekvő Fegyvernek neve a történettudományok körében talán nem hangzik teljesen ismeretlenül. Egyfelől Fegyverneki Ferenc sági (Ipolyság, ma Šahy, Szlovákia) prépost (1505–1536) révén, akivel kapcsolatban fölmerülhet, hogy esetleg a település szülötte volt, és akinek munkássága főként a premontrei rend kutatói számára szolgálhat kútfőül.¹ Másfelől az ott álló tekintélyes méretű, hagyományosan a 15. század utolsó negyedére datált négy, vagy eredetileg talán ötszintes templomtorony viszonylagos ismertsége okán. A település temetőjében magányosan álló toronyra 1872-ben Balássy Ferenc, a szomszédos Törökszentmiklós plébánosa hívta fel a Műemlékek Országos Bizottságának (MOB) figyelmét, és küldte meg a Bizottság gyűjteménye számára a torony nyugati homlokzatáról készített tusrajzát.² A rajz, amelynek elkészítésére és megküldésére talán elődje Ipolyi Arnold³ is biztatta, egy tekintélyes méretű, masszív téglafalazatú, két átlós saroktámpillérel erősített, majdnem teljes magasságában álló templomtoronyt ábrázol. Földszintjén magas, csúcsíves záradéku, élszedett profilkeretes gótikus bejárat nyílik. A kapu kőkeretének széles élszedése változatlan formában fordul át a lábazati párkányra, és a saroktámpilléreken is továbbfutva egykor talán még a templomhajón és a szentélyen is körbefutott.⁴ (1. kép) A torony téglafalazatának ablaknyílásai is kőkeretesek, élszedett profillal, csupán a templomhajóba nyíló keleti ablak látszik átalakítottnak, de ezt is élszedett profilú elemekből állították össze. A téglafalazatú épület sarkai és a támpillérek is kváderkövekkel armírozottak, s a vízorros szintosztó párkányok is kőből faragottak. A szakmai körökben idestova százötven éve ismertté vált és ma is álló emlékről később számos felmérés készült,⁵ de ahogy a legkorábbi Balássy-féle rajz, úgy a töb-

bi ábrázolás és a leírások is, érdemben csak a torony látványával, homlokzataival foglalkoztak. Egy újabb megfigyelés azonban a toronyalji helyiség belső kialakítására irányította a figyelmet, első sorban annak reprezentatív voltára, s ebből fakadóan létrehozásának valószínűsíthető körülményeire is. (2. és 3. kép)

A közel négyzetes alaprajzú toronyalji tér belmagassága majdnem háromszorosa a fölötté lévő három vagy négy toronyszintnek, s nagyon úgy tűnik, hogy ennek a két szintet meghaladó magasságú térnek azon túl, hogy a templomhajóba való átjárást biztosította, reprezentációs szerepet is szántak. Mivel a helyiség falsarkaiban boltozat indításának, befekvésének nyoma nem látható, a helyiség lefedése biztosan sík famennyezet volt. Jól megfigyelhető egy kelet-nyugati irányú mestergerenda keleti fészke, a templomhajóba vezető magas, csúcsíves záradéku ajtónyílás fölött, de sajátos módon a nyugati ajtónyílás fölött gerendafészkeknek nincs nyoma, pedig a mennyezeti mestergerendára támaszkodó fiókgerendák fészkei az északi és a déli falban szabályos sorokban sorakoznak.⁶ A toronyba nyugat felől bevezető, élszedett keretelésű gótikus ajtónyílás a fal homlokzati síkjában helyezkedik el, vele szemben a már említett, nála csak valamivel kisebb, a templomhajóba vezető szintén csúcsíves záradéku kőkeretes nyílás, a helyiség belső falsíkjához illeszkedik. Ennek keretelése viszont már egyértelműen nem a gótikát, hanem a kora reneszánsz formavilágot képviseli: lapos profilképzése lemeztárgyak között futó két félkörte tagozatból áll. A két kapukeret kőanyaga is jelentősen különbözik egymástól.⁷ További, már mélyrehatóbb célirányos vizsgálatokat igényel annak eldöntése, hogy a reneszánsz ajtókeret a templomnak egy felújításához, átépítéséhez kötődik-e, vagy a gótikus részekkel

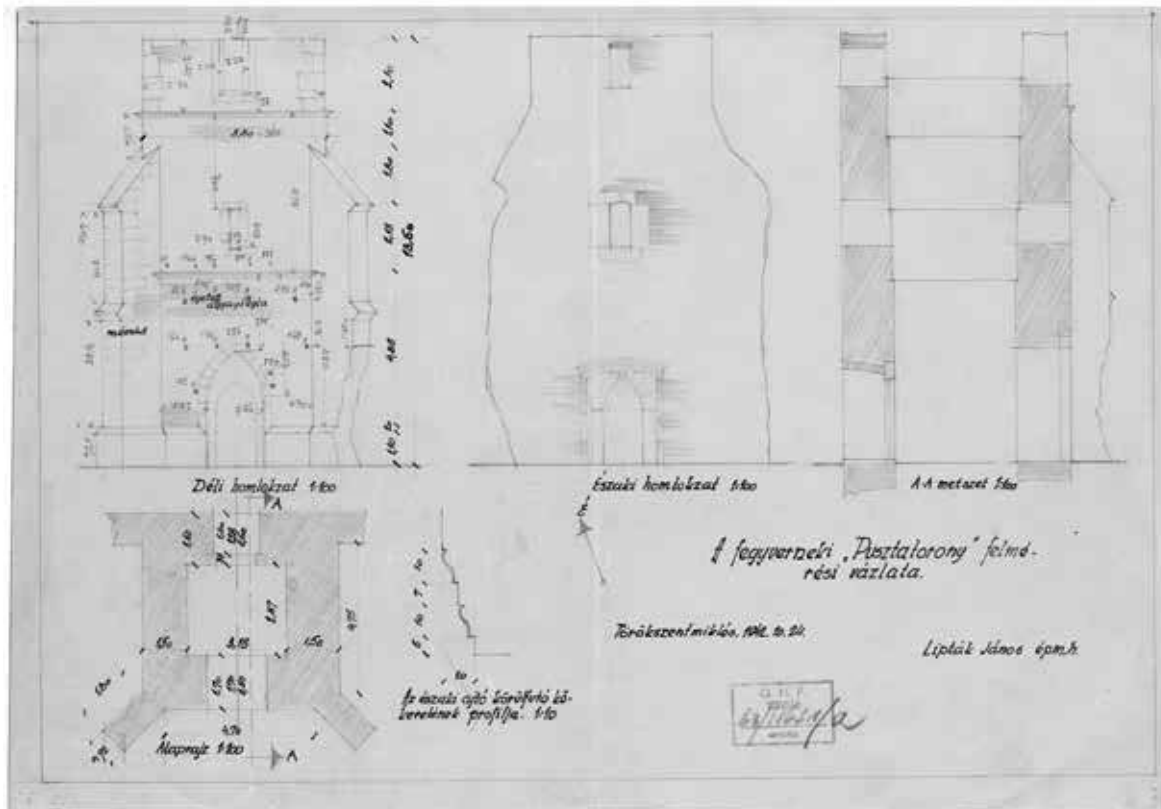
egy időben készült, s ez esetben a két stílus együttélését igazoló példák közé lesz sorolható.⁸

A toronyalji helyiség északi és déli faltestén tett új megfigyelésre, a jelenségsor leírására és értelmezésére rátérve előre kell bocsájtanunk, hogy saroktól sarokig, a nyílás nélküli téglafelület több mint két méter magasságig lepusztult és romos. Jóllehet a károsodás anyagromlásnak tűnik, de nem pusztán egy tagolás nélküli sima téglafelület lefagyott csonkjáról van szó, hanem inkább egy változó mértékben és változó módon rongálódott, néhol kiomlott, máshol visszavésett felületről. Talányossága abból is adódik, hogy mindkét oldal pusztulása nagyon hasonló jellegű, és ismétlődő, egymásnak megfelelő, szimmetrikus jelenségsorokat mu-

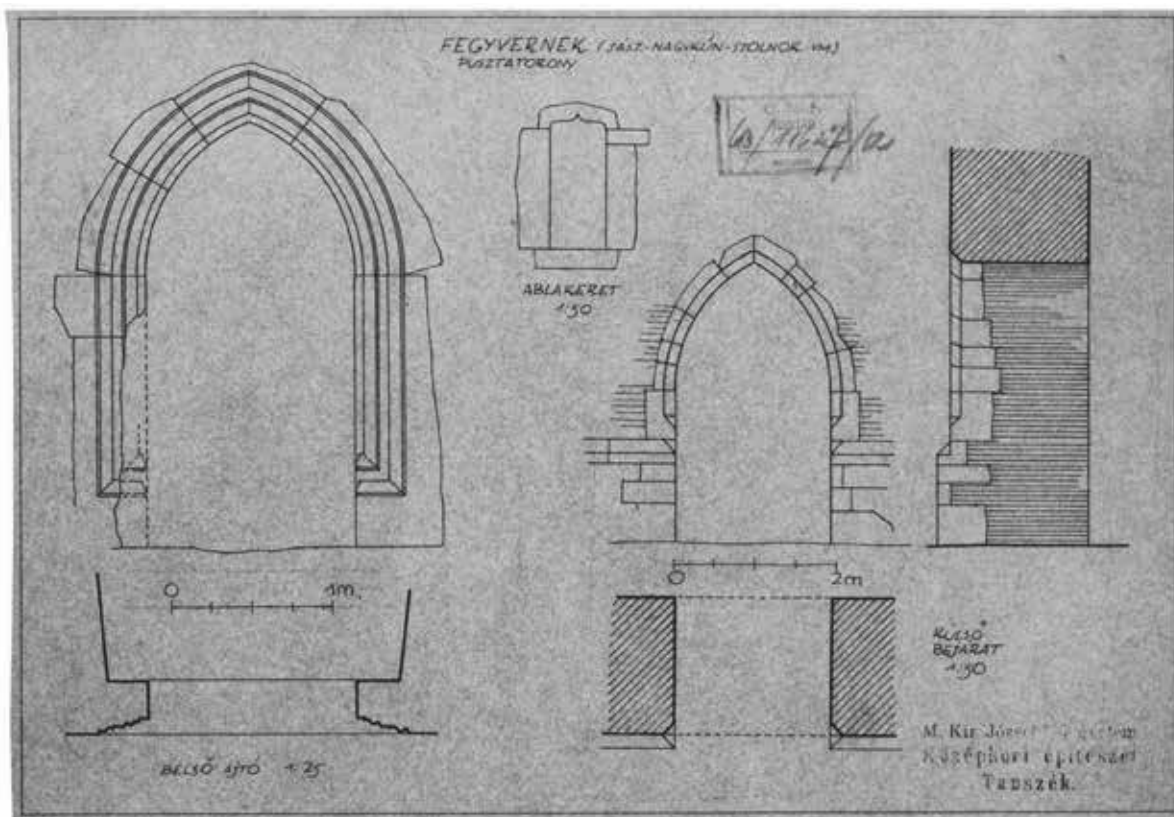
tat. Mindkét oldalon két-két, épnek tűnő felület foltja érzékelhető, s mindkettő között közel azonos méretű, optikailag különvált függőleges lenyomat meglehetősen bizonytalan sávja is fölfedezhető, mintha ezekben a sávokban egy-egy, a falsíkból kiemelkedő keskeny (kő?)pillér számára kialakított fészkek volna. Mindezek után már szembetűnővé válik, hogy a falsarkokban, a pillérek tetejének magasságában közép felé haladva, élükre állított fekvő téglalából rakott átboltozás csonkjai és lenyomatai is azonosíthatók. Ráadásul az említett átboltozások lapos szegmentívé, és a fölötté lévő romos felület nem fokozatosan tűnik el, hanem viszonylag magasan, egy határozott vízszintes vonal mentén ér véget. A lepusztult felületek kis csonkjai, a helyiség

1. Balássy Ferenc tusrajza a torony nyugati homlokzatáról, 1872 (MMA–MÉM–MDK, Tervtár, ltsz.: 1687)

2. Lipták János építészhallgató felmérése a toronyról (hibás égtájjelirattal!) (MMA–MÉM–MDK, Tervtár, ltsz.: 11631)

3. A torony részleteinek felmérése (MMA–MÉM–MDK, Tervtár, ltsz.: 11647)

sarkaihoz csatlakozó részekben megmaradtak. Az átboltozások tehát egy, a fülkék fölött húzódó, már hiányzó kiugró faltestet tartottak, ami az említett vízszintes vonalig ért föl, és ott valamiféle lezárása lehetett. A helyiség két oldalfalának felülete tehát valaminek a lenyomatát hordozza. (4. és 5. kép)

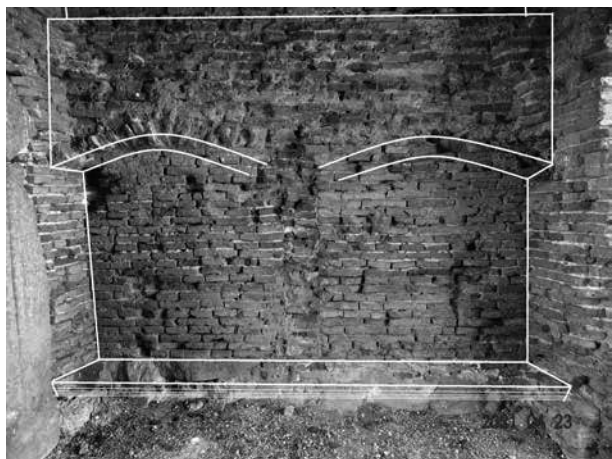
A további apró felületi jelenségeket most nem elemelve úgy tűnik, hogy egymással szemben egy-egy ülőfülke-párral van dolgunk, ami akkor vált bizonyossá, amikor az ülőfelületek kőlapjainak profilos csomkjai a helyiség sarkaiban megbújva, a feltöltődött mai járószint közelében azonosíthatóvá váltak. A rájuk merőleges faltestekbe mélyesztett végeik ugyanis jól azonosíthatóan meg tudtak maradni. Így az egykor faltól falig húzódó ülőfelület kőlapjainak fészkei és letöredezett szakaszai a megfelelő helyeken sorra értelmezhetővé váltak. Az ülőpad profilját fönt vas-kos lemeztag, alatta egy támasztó szíma tagozat, az alatt két vékony lemeztag alkotja. A két ülőfülke-pár tehát, a toronyátjáró északi és déli oldalfalának felületét saroktól sarokig tagolta és minden bizonnyal díszítette is. A kőlapokból összeállított ülőfelület közepén helyezkedik el az a már említett lenyomat, amelyet a faltesthez illesztett kőpillér fészkeként értelmezhetünk, s amelyre a szegmentíves tégláátboltozások kétfelől rátámaszkodtak. Az egymással szemben elhelyezkedő két ülőfülke-pár, a falsíkból kiemelkedő íves átboltozások és az azokra támaszkodó, fölöttük húzódó faltest egyenes lezárással ért véget.

Még ha nem is egyedülálló megoldás, de templom esetében korántsem tekinthető bevett gyakorlatnak, hogy az ülőfülkéket nem a szentély záradékában, déli falában alakítják ki és ott tagolják és díszítik a teret, hanem egy szűk bejárati térben helyezkednek el. Természetesen az sem zárható ki, hogy hasonlóak a szentélyben is lehettek, vagy oda is terveztek ilyeneket, de a megvalósításukra talán már nem kerülhetett sor.⁹ Azt viszont bizvást

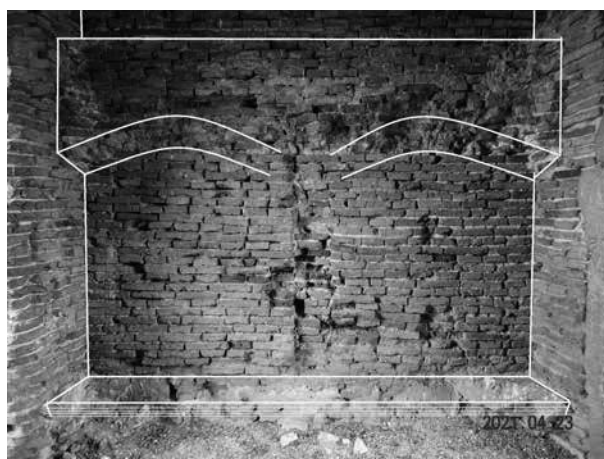
elmondhatjuk, hogy a toronyalji helyiség falait, amelyeknek az építéstechnika körébe tartozó részleteit vallatva jutottunk el egyfajta rekonstrukcióig, az akkori gyakorlatnak megfelelően egy esztétikus felülettel takarták el. S ha vakolt volt, akkor minden bizonnyal díszítő festéssel is ellátták, amely a reprezentáció jegyében akár az építető címerének, címereinek ábrázolását is föltételezi.

Ami a számításba vehető építetőket illeti, Fegyvernek kezdetben az Aba nemzetség egyik legdelebbi birtoktete volt. A 13. század végétől a belőle kiváló Domoszlai és Kompolti családok jöhetnek még szóba a templom építetőiként, de a 15. században az egri éneklő kanonoknak is tizedelt. A 16. század közepétől, 1552-től a Guti-Országgh család osztozkodott rajta, ez akkori birtokaiknak valószínűleg a nyugati szélét jelentette egészen a 17. század elejéig.¹⁰ Meglehet, hogy köztük, vagy közvetlen elődeikben keresendő a 14. században már biztosan álló templom átépítetőjének személye, hiszen joggal tételezhetjük fel a templom 1330-as éveket megelőző fennállását, amelyhez a torony hozzáépülhetett. A település és a templom pusztulása a 17. század nyolcvanas éveiben, egy tatár betörés alkalmával következett be.¹¹

A fennmaradt oklevelek a települést először 1219-ben említik, nevezetesen a Váradi Regestrum bejegyzésében, a fegyvernekieknek az ecsegi lakosokkal folytatott pereskedésének tüzes próbával való lezárása kapcsán.¹² Ugyanekkor, még 1220 körül a pécsváradai apátság egyik oklevelében is szerepel a település, az apátság határainak Szent László-kori körülírásában.¹³ De a templom maga, amelynek sem építési kora, sem titulusa nem ismert, először csak az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékben szerepel, tehát legkésőbb a 14. század első harmadában – plébániai feladatokat is ellátva – valamilyen formában már állt. A templom körül fekvő település 1417-ben vásárjogot kapott és 1430-ban már oppidumi rangra

4. Fegyvernek, Pusztatorony, a déli ülőfülke-pár lenyomata és maradványai

5. Fegyvernek, Pusztatorony, az északi ülőfülke-pár lenyomata és maradványai

is emelkedett. A 16. század közepére Külső-Szolnok megye kishévesi részének legjelentősebb településévé vált, és a 15 éves háborúig (1591–1606) Túr és Varsány után az egész környék legjelentősebb mezővárosává nőtt.¹⁴ Ennek, az írott forrásokból ismert gazdasági és társadalmi fejlődési folyamatnak az építkezésekben is nyomon követhető megnyilvánulásával találkozunk a – hagyományosan 1470 és 1490 közé keltezett – fegyverneki „Pusztatorony” földszinti helyiségében. Hasonlókkal szembesül-

hetnénk a Közép-Tiszavidék szolnoki,¹⁵ várkonyi és varsányi¹⁶ átkelőhelyein és környékeiken, egészen az észak–déli sóút¹⁷ vonaláig. Ahol fokozatosan tűnnek föl olyan, az építkezések felől nézve is értékelhető épületmaradványok, amelyek pontosan illeszkednek abba a kialakulófélben lévő képbe, amely szerint a Budáról Nagyvárad irányába vezető utak közül, a Tiszának ezen a részén átvezetők megnövekedett forgalmának az eddig ismertnél sokkal nagyobb szerep juthatott.

JEGYZETEK

* A rövid leletleírás a Jász-Nagykun-Szolnok megyében folyó kutatások közül kiemelt részeredmény előzetes közreadása.

¹ Fegyverneki Ferenc (?–1535) születésének helye és időpontja is ismeretlen. A sági (Ipolyság [Šahy, Szlovákia]) premontrai prépostság prepostjaként 1505-től haláláig, a rendi magyarországi monostorainak felügyelője volt, munkásságát is főként ebben a körben fejtette ki.

² Balássy Ferenc (1821–1896) törökszentmiklósi plébános, alesperes, az Egri Egyházmegye címzetes kanonokja, az MTA levelező- és a Magyar Történelmi Társulat választmányi tagja volt. Családjá az erdélyi Bethlenfalváról származott el. Homlokzatraja megbízható részletességgel ábrázolja a romot, de a mellé fölvezelt templomalaprajz csak sablonosnak tűnő vázlat, sajnos minden valószínűség szerint konkrét nyomok nélkül készült. (Budapest, Magyar Művészeti Akadémia, Magyar Építészeti Múzeum és Műemléki Dokumentációs Központ [a továbbiakban: MMA–MÉM–MDK], Tervtár, ltsz.: OMF 1687; 1872/93).

³ *D. Mezey Alice*: Ipolyi Arnoldtól Détshy Mihályig. Szemelvények a műemlékvédelem köréből Jász-Nagykun-Szolnok megyében. *Ars Hungarica* 45. 2019/3, 315–324.

⁴ A torony és a teljesen elpusztult templomhajó alapozásának kapcsolatát Kozák Károly régész (1920–1989) egy felújítás kapcsán kísérelte meg tisztázni. Biztos eredményre sajnos nem juthatott, a rom közvetlen közelében lévő temetkezések miatt.

⁵ Balássy homlokzatraját 1942-ben Lipták János műegytemi építészhallgató részletes és pontos felmérési rajza követte. (MMA–MÉM–MDK, Tervtár, ltsz.: 63/11627/R és 63/11631/R – Lipták a tornyot észak–déli irányúnak véelve, az égtájakat hibásan jelölte.) Felmérési rajzának nyomtatott változatát a *Technika* c. folyóirat is leközölte. Az Ő felméréseit használta föl 1960-ban, az Országos Műemléki Felügyelőség (OMF) műemléki felügyelője Császár László építész (1933–2008), a torony romkonzerválási terveinek elkészítéséhez. A tervet Dümmerling Ödön építész (1907–1976), a Felügyeleti Osztály megbízásból láttamozta.

⁶ A nyugati oldali gerendafészek hiánya igencsak zavaró tényező. Támaszául egyelőre csak egy, a nyugati kapunyílásba ácsolt faszervezetre való rátamasztását tudjunk elképzelni. A mestergerenda a kapunyílás falfülkéjének csúcsívébe lehetett beillesztve.

⁷ A folyamatban lévő kőanyag vizsgálati eredményektől várjuk, hogy bányahelyeik ismeretében lehetőségünk lesz az építetők kilitére is következtetni.

⁸ A belső tér felől „in situ”-nak látszik a keret, viszont a templomhajó felőli falba mélyedő káva átépítés nyomainak gyanúját kelti. Az egész épületet a téglák méretének és színének változatossága jellemzi, nehezen megítélhető a habarcsok közötti különbségek is. Mindezek ellenére a torony egy menetben való megépítése sem zárható ki, első sorban a faltextúra egyöntetősége miatt.

⁹ Kozák Károly 1961-ben, a romkonzerválás alkalmával megkísérelte a torony és a templomhajó kapcsolatát tisztázni, de nem járt eredménnyel. A temetőben, a templomhajó romjainak irányát és területét is jelző domborulaton a sírok szorosan egymás mellett helyezkednek el. Nyitva maradt tehát minden olyan kérdés, ami a hajóval és a szentéllyel, vagy akár a toronyba való feljutással kapcsolatban fölmerülhet. Konkrét nyomok hiányában leginkább az valószínűsíthető, hogy egy már álló templomhoz építették hozzá a tornyot, a régi templom lebontását és egy újnak a felépítését tervezték, de a körülmények ezt nem tették lehetővé.

¹⁰ Adatok Jász-Nagykun-Szolnok megye történetéből, I. Szerk. Tóth Tibor et al. Szolnok 1980, 161.

¹¹ *Timár Péter*: Magyarország középkori településeinek és egyházaiknak topográfiai adattára, II. Szeged 2019, 128–129. (A kötet borítóján a torony képe.)

¹² A pécsváradi apátság 11. századi birtokainak határleírása egy 1220 körüli, és utóbb többször átirat oklevélben maradt fenn. *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza, III. Budapest 1987, 93; *Timár* 2019 (11. jegyzetben i. m.) 128.

¹³ Talán itt érdemes megjegyezni, hogy a hagyomány szerint Fejérváradon, az ismeretlen titulusú templomnál még a 18. század elején is élt a szokás, hogy Szent László király ünnepén tömeges felvonulást tartottak. Eger, Érseki Levéltár, Can. vis. Barkóczy 1746, 24.

¹⁴ *Soós Imre*: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. (Az Egri Főegyházmegye Schematizmusa, II.) Budapest 1985, 284. Adatok... 1980 (10. jegyzetben i. m.) 160.

¹⁵ Az első szolnoki cölöphidat a Tiszán 1562-ben verte a török. *Kertész Róbert – Bana Zsolt – Nagy Dénes*: Új adatok és módszerek Szolnok városmagjának történelmi rekonstrukciójához. In: Szolnoki Tudományos Közlemények, XI. Szolnok 2007, 6.

¹⁶ Várkonyról túl keveset tudunk. A Varsány (Tiszavarsány és Rákóczi falva mellett) területén talált textilplomba és a textilfeldolgozásra utaló leletek együttese, a teljesen elpusztult település eddig is ismert jelentőségére még inkább ráirányítja a figyelmet. *Mordovin Maxim*:

A nemzetközi textilkereskedelem régészeti nyomai egy tiszai átkelőnél. In: *Évezredek a Közép-Tisza mentén. Kapcsolatok és hálózatok*. Szerk. E. Kovács Péter – Kelemen Angéla – Tárnoki Judit. (Szolnoki Régészeti Tanulmányok, 2.) Szolnok 2021, 231–247.

¹⁷ A 15–16. században, az észak–déli irányú sóút nyomvonalára Fegyvernek határában, a Kakat ér hidján haladt át Bánhalmánál.

FEGYVERNEK, „PUSZTA TOWER”

East of the N–S reach of the Danube in Hungary, even east of the Tisza one can only sporadically come across relics of the renaissance stylistic period – certainly in close correlation with the events of the general mediaeval and early modern-age history, apart from the geographic situation. That explains why the exposure of new architectural details in the ground-floor space of the “Pusztatorony” of Fegyvernek built in the second half of the 15th century and only known so far for its facades already assessed in 1872. The imprint and fragmentary remains of the wall articulating architectural elements defined lately as remains of a pair of facing sedilia allude to the quondam representative interior of the room, and the details can be interpreted as an example of the coexistence of the gothic and the renaissance in Hungary.

The “find” is new proof of the existence of momentous buildings prior to the Ottoman occupation and also of the chance for research to explore their remains. The short account is a preliminary report on a partial result of excavations going on in Jász-Nagykun-Szolnok County.

D. MEZEY Alice művészettörténész, Budapest / art historian, Budapest, admezey@gmail.com

Kulcsszavak: Fegyvernek, „Pusztatorony”, műemlékvédelem, falkutatás, gótika és reneszánsz együttélése, műemléki topográfiai kutatások / *Keywords:* Fegyvernek, „Pusztatorony”, monument conservation, wall sounding, coexistence of gothic and renaissance, research into monuments topography